

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-11

УДК 393.95(=161.2)+821.161.2'06-1

ХЛІБ, ЯК ФОРМА МЕТЕМПСИХОЗУ В РЕЛІГІЙНИХ
УЯВЛЕННЯХ УКРАЇНЦІВBREAD AS A FORM OF METEMPSYCHOSIS IN THE RELIGIOUS IDEAS OF
UKRAINIANS

І. В. Рачковська

Актуальність теми дослідження. З огляду на розвиток національної ідентичності українського народу під час війни, апелювання до народної культури, в тому числі – до елементів народних вірувань, їх розуміння в контексті християнського контексту, виникає потреба компаративного аналізу релігієзнавчих підстав народознавчої концепції в цілому, розуміння народних символів, в тому числі хліба, як релігійно-соціальної парадигми українців, перегляду передумови та причини активізації дохристиянських сегментів ідеї метемпсихозу в українському суспільстві, його функціональний аспект консолідації зусиль в контексті розвитку етнічного світогляду українців.

Постановка проблеми. Релігієзнавчі підстави етнографічної парадигми символіки та атрибутики української народності, котрі були сформовані дослідниками традиційної культури, народних культів, сакральної культурної спадщини, потребують об'єктивного аналізу, також зокрема і в позитивних наслідках реалізації ідеї метемпсихозу в народних віруваннях українців, її релігійно-суспільне значення, роль у формуванні релігійного світогляду та національної ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана розвідка базується на огляді трактатів Порфирія, Діогена Лаертського, які стосуються розвитку піфагорійського вчення про метемпсихоз, а також на огляді досліджень таких науковців, як Х. Вовка, О. Предко, О. Фрейденберга, О. Боряк, Ю. Пуківського в контексті розгляду ідеї метемпсихозу крізь призму культу предків,

Urgency of the research. In view of the development of the national identity of the Ukrainian people during the war, the appeal to folk culture, including elements of folk beliefs, their understanding in the context of the Christian context, there is a need for a comparative analysis of the religious foundations of the ethnological concept as a whole, an understanding of folk symbols, including including bread as a religious and social paradigm of Ukrainians, reviewing the prerequisites and reasons for the activation of pre-Christian segments of the idea of metempsychosis in Ukrainian society, its functional aspect of consolidation of efforts in the context of the development of the ethnic worldview of Ukrainians.

Target setting. The religious foundations of the ethnographic paradigm of the symbols and attributes of the Ukrainian nation, which were formed by researchers of traditional culture, folk cults, and sacred cultural heritage, require an objective analysis, including, in particular, the positive consequences of the implementation of the idea of metempsychosis in the folk beliefs of Ukrainians, its religious and social significance, role in the formation of religious worldview and national identification.

Actual scientific researches and issues analysis. This intelligence is based on a review of the treatises of Porphyry, Diogenes Laertsky, which relate to the development of the Pythagorean doctrine of metempsychosis, as well as a review of the research of such scientists as H. Vovka, O. Predko, O. Freudenberg, O. Boryak, Yu. Pukivskiy in the context of consideration ideas of metempsychosis through the prism

аграрних культів та інших культів народних вірувань українців. У статті також використані матеріали польових досліджень авторки, які вона здійснювала в межах експедицій а роботи щодо виявлення елементів народних вірувань і традицій, пов'язаних із культом померлих на Західному Поліссі (Рівненська область).

Постановка завдання. Передовсім завдання статті полягає у висвітленні питання ідеї метемпсихозу в релігійному світогляді українського народу, яка знайшла відображення в народних віруваннях, а від так – у культурно-суспільних символах етносу, його філософії та цінностях, зокрема, у ролі хліба, як окремої національної парадигми.

Виклад основного матеріалу. Українці вкладають у хліб надзвичайно глибокий зміст: в першу чергу, хліб – філософія, яка включає в себе багато аспектів цивілізованого суспільства – релігійний, економічний, історичний, політичний та культурний. Найбільше культурно-релігійного символізму в Україні зберіг обрядовий хліб, який використовується в контексті релігійних та традиційно-обрядових ритуалів. Серед таких – дохристиянські традиції, в основі яких лежить ідея переродження душі після смерті, метемпсихозу. Така ідея інтегрувалася в основу народних вірувань українців в контексті розвитку культури предків, аграрних культів тощо. Хліб набуває релігійного символізму і в християнстві і розглядається, як тіло Ісуса Христа – Церква формує систему ритуалів та обрядів, що базуються на ідеї хліба, як божественного Тіла. Усі ці релігійні аспекти синтезувалися в уявленнях українців і трансформувалися у окрему систему міфологізації та сакралізації хліба, як у релігійному, так і в культурно-суспільному контексті українського національного буття.

Висновки. Коротко підсумовуючи можна зробити висновок, що хліб в релігійних уявленнях українців є однією із форм метемпсихозу, ідея якого лягла в основу народних вірувань. Тому консолідація досліджень щодо розвитку культів, притаманних релігійному світогляду українців та матеріали студій про обрядово-ритуальні форми хліба та його

of the cult of ancestors, agrarian cults and other cults of folk beliefs of Ukrainians. The article also uses the materials of the author's field research, which she carried out as part of expeditions and work on identifying elements of folk beliefs and traditions related to the cult of the dead in the Western Polissia (Rivna region).

The research objective. The main task of the article is to highlight the issue of the idea of metempsychosis in the religious worldview of the Ukrainian people, which was reflected in folk beliefs, and hence in the cultural and social symbols of the ethnos, its philosophy and values, in particular, in the role of bread as a separate national paradigm.

The statement of basic materials. Ukrainians attach an extremely deep meaning to bread: first of all, bread is a philosophy that includes many aspects of a civilized society - religious, economic, historical, political and cultural. Most of the cultural and religious symbolism in Ukraine has been preserved by ritual bread, which is used in the context of religious and traditional ritual rituals. Among them are pre-Christian traditions based on the idea of the reincarnation of the soul after death, metempsychosis. Such an idea was integrated into the basis of the folk beliefs of Ukrainians in the context of the development of the cult of ancestors, agrarian cults, etc. Bread acquires religious symbolism in Christianity and is considered as the body of Jesus Christ - the Church forms a system of rituals and rites based on the idea of bread as the divine Body. All these religious aspects were synthesized in the ideas of Ukrainians and transformed into a separate system of mythologizing and sacralizing bread, both in the religious and in the cultural and social context of Ukrainian national existence.

Conclusions. Briefly summarizing, we can conclude that bread in the religious ideas of Ukrainians is one of the forms of metempsychosis, the idea of which formed the basis of folk beliefs. Therefore, the consolidation of research on the development of cults inherent in the religious worldview of Ukrainians and the materials of studies on ceremonial and ritual forms of

роль в культурно-суспільному житті українців створить передумови для подальшого аналізу традицій українського народу крізь призму релігійного символізму.

Ключові слова: хліб, смерть, метемпсихоз, культ померлих, жертва, українці.

bread and its role in the cultural and social life of Ukrainians will create prerequisites for further analysis of the traditions of the Ukrainian people through the prism of religious symbolism.

Keywords: bread, death, metempsychosis, cult of the dead, victim, Ukrainians.

Актуальність теми дослідження. З огляду на розвиток національної ідентичності українського народу під час війни, апелювання до народної культури, в тому числі – до елементів народних вірувань, їх розуміння в контексті християнського контексту, виникає потреба компаративного аналізу релігієзнавчих підстав народознавчої концепції в цілому, розуміння народних символів, в тому числі хліба, як релігійно-соціальної парадигми українців, перегляду передумови та причини активізації дохристиянських сегментів ідеї метемпсихозу в українському суспільстві, його функціональний аспект консолідації зусиль в контексті розвитку етнічного світогляду українців.

Паралельно, з огляду на зосередженні уваги на культурі пам'яті через релігійний світогляд українців, питання смерті стосується також геноцидів проти українського народу. В такому випадку філософія хліба консолідує в собі історико-культурне та геополітичне значення, що формує поняття “українського хліба”. Саме це значення щоразу намагаються нівелювати, коли роблять спробу знищити національну ідентичність та проштовхнути ідею “штучної нації”.

Постановка проблеми. Релігієзнавчі підстави етнографічної парадигми символіки та атрибутики української народності, котрі були сформовані дослідниками традиційної культури, народних культів, сакральної культурної спадщини, потребують об'єктивного аналізу, також зокрема і в позитивних наслідках реалізації ідеї метемпсихозу в народних віруваннях українців, її релігійно-суспільне значення, роль у формуванні релігійного світогляду та національної ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана розвідка базується на огляді трактатів Порфирія, Діогена Лаертського, які стосуються розвитку піфагорійського вчення про метемпсихоз, а також на огляді досліджень таких науковців, як Х. Вовка, О. Предко, О. Фрейденберга, О. Боряк, Ю. Пуківського в контексті розгляду ідеї метемпсихозу крізь призму культу предків, аграрних культів та інших культів народних вірувань українців. У статті також використані матеріали польових досліджень авторки, які вона здійснювала в межах експедицій а роботи щодо виявлення елементів народних вірувань і традицій, пов'язаних із культом померлих на Західному Поліссі (Рівненська область).

Постановка завдання. Передовсім завдання статті полягає у висвітленні питання ідеї метемпсихозу в релігійному світогляді українського народу, яка знайшла відображення в народних віруваннях, а від так – у культурно-суспільних символах етносу, його філософії та цінностях, зокрема, у ролі хліба, як окремої національної парадигми. Адже, спроби знищення української нації знаменуються символікою відібраного у неї хліба, і кожен геноцид проти українського народу щоразу “практикується” ворогом смертями українців саме через брак хліба, що є символом національної честі, гідності, моралі та базовими аспектами національної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Хліб – на просто страва, яка готується українцями для повсякденного раціону харчування з метою функціонування

здорового організму, хоча в цьому теж є потреба. Хліб – не просто один із елементів традиції культури харчування нашого етносу, хоча є її невід'ємною частиною: його приготування і споживання має свій національний характер, який включає і рецептуру, і приготування, і застосування в українській національній кухні. Хліб – це частина української національної філософії, яка несе глибокий соціальний і культурний символізм.

Найбільше культурно-релігійного символізму в Україні зберіг обрядовий хліб, який використовується в контексті релігійних та традиційно-обрядових ритуалів. Серед таких – дохристиянські традиції, в основі яких лежить ідея переродження за принципом зерна, яке хоронять у землю і яке через певний час народжується знову колоссям і згодом дає життя багатьом через виготовлений із нього хліб. Процес смерті ототожнюється із врожаєм, а померлий сприймається в аграрних образах, як персоніфікація плідності землі. Це пов'язано із функціонуванням у релігійній свідомості нашарування вірувань землеробського культу, який виникає в період матріархату, власне у той самий період, коли формується релігійна система культу предків. Відповідно сформувалося слухне уявлення – все, що помирає і хорониться в землю, через певний час воскресає і народжується в новій суті. [9, с. 29]. Виходить, померлого закопують у землю, щоб він міг вийти з неї подібно до рослини – зерна. В цей період основним видом виробничої діяльності було мотичне землеробство, яке виросло із збиральництва. А збиранням раніше займалися жінки, тому новий виток суспільної діяльності сформував відповідні релігійні уявлення та соціальний устрій, що мали невід'ємний синкретичний характер. Відповідно, формується образ смерті – старої жінки, яка в певний час приходить з косою забрати життя. Коса є теж небезпідставним атрибутом, адже застосовується у землеробській діяльності – нею косять колосся із зерном. Тобто, за допомогою цього сакрального предмета здійснюється дія розірвання зв'язку із середовищем свого початку, зародження, проростання, життєвого функціонування, для продовження життя у іншій формі – зерні, яке, або знову помре в землі для подальшого воскресіння, або матиме іншу форму життя – хліба, який у свою чергу дає життя людству.

Підсилили ідею метемпсихозу через хліб у народних вірувань слов'ян християнська догма про буквально перетворення євхаристичного хліба у тіло Ісуса Христа, споживання якого обов'язкове для безсмертя кожного християнина: “Як вони ж споживали, Ісус узяв хліб, і поблагословив, поламав, і давав Своїм учням, і сказав: Прийміть, споживайте, це тіло Моє. А взявши чашу, і подяку вчинивши, Він подав їм і сказав: Пийте з неї всі, бо це кров Моя Нового Заповіту, що за багатьох проливається на відпущення гріхів!” /Мф. 26:26-28/. Цю заповідь Ісус Христос обґрунтовує можливістю після виходу душі із фізичного тіла мати іншу форму існування – очищену, метафізичну, безсмертну: “Я – хліб живий, який зійшов з небес, – говорить Спаситель, – хто їсть цей хліб, житиме вічно... Хто їсть Моє Тіло і п'є Мою Кров, у Мені перебуває, і Я в ньому” /Ін. 6:51-56/. Поступово, із формуванням християнського богослужбового обряду, створюється ритуальний хліб, який має символізм жертвовної плоті, адже ідея переродження душі через споживання людського тіла, яке мав Христос, потребувала зрозумілого, примітивного формату – спеціальний священний хліб, який містичним чином перетворюється під час євхаристії у плоть, але зберігає свій хлібний традиційний смак, запах, вигляд. Такий євхаристичний хліб у католиків латинського обряду та в англіканстві – гостії, назва яких походить від латинського “hostia” (жертва), випікаються з прісного тіста, що складається виключно з борошна й води, що символізує перероджену душу через водне хрещення. Ритуальний хліб християн

східного обряду – просфора, включає в себе ще й третю складову – сіль, яка згідно тлумачення Отця Церкви Симеона Солунського, знаменує розум та вчення Христа, який визначив цим терміном самотутній та унікальний статус своїх послідовників: “Ви - сіль землі” /Мф 5:13/: “у квасному хлібі буває три речовини тому, що душа наша – тричастинна, а також на честь Пресвятої Тройці. Проскура, спечена на вогні, означає, що Бог з’єднався з нами” [12, с. 389]. Також просфора символічно складається з двох частин, які виготовляються з тіста окремо одна від одної і потім з’єднуються разом, що символізує два начала Ісуса Христа – Божественне і Людське, це означає, що людина, яка споживає такий хліб, може розраховувати після своєї фізичної смерті, виходу із людського тіла, на божественну, метафізичну форму буття.

Формула створення євхаристичного причастя – тіла і крові, через яке людина може мати нову безсмертну форму існування, синтезувалася із окремими елементами народних вірувань слов’ян, у зв’язку з чим виник новий вид обрядового хліба – коливо. Його використовують виключно у поховально-поминальній системі традицій, що апелює до ідеї переходу душі з однієї матерії в іншу, де смерть є лише засобом для цього. Саме коливо включає в себе три елементи, як і просфора – хліб (це може бути і зерно, як першопочаткова стадія хліба), вода і сіль. На Поліссі побутує традиція приготування сити – солодкої води з медом. Дослідниця Олена Борах виявила, що “розмаїття лексем на означення основної поминальної страви, зберігається назва “сита”, що вживається стосовно цієї страви. Тим часом у с. Дроздинь, розташованому на кордоні з Білоруссю, зафіксована номінація “кана” (але також і “коливо”), трохи південніше, у селах Березове, Кам’яне – “канун”, і в решті сіл – “коливо” [1, с. 124]. Ідея цієї священної солодкої страви схожа на амброзію – їжі богів з води і меду, про яку часто згадують у історіях грецької міфології. Відтак сита – їжа потойбічного, вищого світу, де перебувають вищі сили. В багатьох селах Рівненського Полісся зберігається обряд приготування сити шляхом поєднання з покришеним хлібом, а частіше – спеціальними похоронними коржиками. Їх печуть символічно три, як символ Трійці, але можна припустити і таку версію – тривимірність світу – Прави (світу богів), Нави (світу померлих) і Яви (світу живих), адже під час смерті дужа померлого може перебувати у різних вимірах. Тому коржики печуть виключно на похорон. Їх обрядове призначення стосується тільки перебування померлого/померлої у тілесній формі серед живих, тому тісто замішували відразу після смерті людини. Тематика цієї страви існує навіть у фольклорі - проклинаючи кривдника, кажуть: “Щоб по тобі скоро коржики пекли!”, що означає бажання швидкого наближення його смерті. Один із коржів розділяється у чистому вигляді серед учасників похорону на кладовищі – місці перебування тіла, а два – розламують в хаті – місці перебування душі, та вкидають у ситу – солодку медову воду, що є аналогом приготування церковного причастя ортодоксальної традиції. Варто зазначити, що в народі Причастя асоціюється з медом, яке “батюшка дає в церкві”.

Сита також споживається з окремої посудини, яка використовується тільки на похороні і поминальних діях, оскільки несе тематичний характер приналежності до смерті, подій, що розділяють душу з тілом. Споживають її однією ложкою, як причастя церковною ложницею, що символізує єдність роду, спільну ідею вічності для усіх присутніх. Споживання поминальної сити на початку обіду (обмежувалося трьома ложками: “...більше і не дадуть, хватить, бо не можна”) залишається непорушним законом: “...баба Олександра померла, да не пом’янули її, канун – зроблять з сахару таку солодку воду, туди хліба накидають

да поминають, як уже пообідають, поминають. А вони забули, що миска на покуті стояла, то та миска впала під стол, не розлилася, нічого, стала і стояла так нечепана. Кажуть, що то душа” (с. Кам’яне)” [1, с. 124]. Дуже часто практикувалася традиція розломлення хліба для сити відразу гарячим, щоб пішла пара, адже вважається, що нею харчуються душі померлих. Слід зазначити, що в поминальні дні для частування померлих ставили на стіл саме гарячу їжу, щоб родина: жива і мертва, мали однакові можливості споживання поминальної їжі. А це ще раз підтверджує уявлення про матеріальне перебування душ, перероджених у іншу форму, сутність.

Варто зазначити, що ритуальне споживання меду і хліба, поєднання яких у поховальній традиції символізує переродження в іншу матерію, часто зустрічається в українській весільній обрядовості, наприклад: згідно досліджень Світлани Маховської про “медовий місяць” зазначено, що цей період передбачає традицію їх споживання ще від перших етапів весільних обрядів: “Обрядова практика зустрічі молодих хлібом і медом широко побутувала з різними локальними відмінностями на теренах карпатського і прикарпатського регіонів, на Східному та Центральному Поліссі тощо” [6]. До слова, на території Дубровицької громади Рівненської області ще донедавна існувала традиція пригощання “потапцем” - змоченим хлібом у солодку воду з медом. В контексті християнського віровчення існує своєрідне метемпсихологічне обґрунтування такої думки: у Євангеліє зазначено, що “залишить чоловік батька й матір і приліпиться до своєї дружини, і будуть двоє однією плоттю. Так що вони вже не двоє, а одна плоть. Тому — що Бог поєднав, того людина хай не розлучає” /Матвія 19:5-6/. У церковному переданні про посмертні митарства (перепони душі) преподобної Федори є відіння преподобного Григорія (учня преподобного Василя Нового) про митарство блюду, в історії якого лежить образ тіла Федори, з яких злилися тіла чоловіків, з якими вона вступала у статевий зв’язок – своєрідне гріховне переродження її душі в контексті маси інших тіл. Побутує думка, що метемпсихоз є не лише результатом посмертного переходу душі в іншу матерію, але й при життєвому існуванні плоті людина може перероджуватися у інші форми – наприклад, тіло дитини, потім сформоване доросле, а потім старіюче і немічне, а також – форма перебування у лоні матері. Для розвитку суспільної думки щодо останньої форми метемпсихозу – формування стереотипу ембріона як “щеллюдини” рушійною силою стали наукові тенденції в контексті біогенетичного закону, що передбачає відтворення на ранніх стадіях розвитку організму (онтогенезу) основних етапів історичного розвитку виду (філогенезу).

З одного боку християнство переконує, що життя людини починається з моменту її зародження - у Єремії 1:5 говорить, що Господь знає нас ще до моменту нашого формування у материнському лоні. Псалом 138:13-16 розповідає про Божу участь у нашому з’явленні і формуванні ще у лоні. Вихід 21:22-25 стверджує, що людина, яка спровокує смерть дитини у лоні матері, має бути покараною так само суворо, як і за вбивство. З іншої сторони, на П’ятому Вселенському соборі була засуджена течія оригенізму, яка пропагувала уявлення про існування душі до народження, хоча насправді Ориген не вчив про реінкарнацію як таку, а лише гіпотетично допускав таку ідею. У своїй ранній книзі “Про засади” (230 р.) Ориген це вчення викладає так: “Вмираючі тут звичайною смертю розподіляються на підставі справ, скоєних тут, так що визнані гідними так званої пекельної країни отримують різні місця, відповідно до своїх гріхів. Також, може бути, і ті, які, так би мовити, вмирають там (на небі), спускаються в це пекло, визнані гідними мешкати в різних, кращих чи гірших оселях на всьому земному

просторі й народитися від таких чи інших батьків, – так що ізраїльтянин може коли-небудь потрапити в число скіфів, а єгиптянин – перейти в Юдею” [7, с. 3].

У народній обрядовості українців зберігається традиція хліба, який символізує заміну кривавої тваринної жертви на безкровну. Це пояснюється зооморфним переродженням померлих родичів. В першу чергу мова йде про універсальний як для весільної, так і поминальної традиції ритуальний – коровай. Його назва дуже близька до санскритського, грецького, латинського слів, які означають “м’ясо” (сюди стосуються теж слова крава, корова, кров, кге^у тощо); ця назва натякає на те, що його вживають замість тварин, яких колись приносили в жертву. На український коровай приплітають зверху, крім образів сонця та місяця, ще тваринні символи – виліплених з тіста голубів, а іноді й різних інших тварин та їх частини” [2, с. 198]. Можемо спостерігати окремі приклади розвитку ідеї реінкарнації, в контексті синтезу культу предків і тотемізму. Зокрема, священними вважаються білі голуби – їх забороняють їсти, бо накличеш лихо [11, с. 39].

Знову ж таки, жертвний меседж короваю апелює і до християнської позиції жертви Ісуса Христа, що уособив ідею старозавітного зачення жертвної тварини і приніс себе в жертву, як Агнець Божий. Піфагорійці, яким належить розвиток ідеї метемпсихозу у європейській філософській думці, що і вплинула на християнську доктрину про воскресіння із мертвих, не вживали м’ясної їжі, бобів, деяких видів риб, дотримувалися численних приписів та заборон [3, с. 84]. Зокрема, такі окремі заборони, як заборона вживати м’ясо та боби, як основні аспекти славнозвісного “піфагорійського шляху”. Зокрема, припис не вживати в їжу м’яса тварин чудово укладається в контекст ідеї про метемпсихоз. Якщо душі людей можуть переходити в тіла тварин, значить, їсти тварину – це все одно, що їсти людину. Адже не випадково заборони аналогічного типу існували і існують у багатьох релігійних навчаннях Індії, де, як ми знаємо, також поширилося вчення про переселення душ. Щодо бобів – у Південній Італії та на Сицилії, де саме здійснював свою філософську діяльність Піфагор, поширювалася хвороба під назвою “фавізм” – генетично переданою ідіосинкразією на *Vicia vaba* (наукова назва бобів); він може призводити до тяжких розладів здоров’я і навіть смерті”. Згідно цієї точки зору, Піфагор та його послідовники, очевидно, знали про фавізм і здогадувалися про зв’язок цієї хвороби з вживанням в їжу бобів. Як відомо на прикладах різних релігійних навчань, заборони щодо тієї чи іншої їжі (та й не тільки їжі) можуть виходити з двох протилежних установок. Або вона вважається нечистою, “оскверненою” (і, відповідно, людині не належить приймати її в себе), або, навпаки, йдеться про речі священної, сакральної і тому недоторканної.

Така думка є досить прагматичною та “буденною”, але існують більш філософські позиції щодо заборони вживання бобів, яку, зокрема висловив Діоген Лаертський: “Від бобів утримуватися Піфагор велів, чи то тому, що вони подібні до сором’язливих членів, чи то до брами Аїда, чи то через те, що вони одні – не колінчасті, чи то шкідливі, чи то подібні природі цілісності, чи то служить владі небагатьох (бо ними кидають жереб)”. “Від бобів утримуватись, бо від них у животі сильний дух, а отже, вони найбільше причетні до душі; і утроба наша без них діє порядніше, а тому і сновидіння приходять легкі і безтривожні” [4, с. 24, 34]. Паралельною філософсько-релігійною тенденцією щодо даного припису висловлює Порфирій: “Бобів він забороняв торкатися, як людського м’яса. Причину цього, кажуть, пояснював він так: коли порушився загальний початок і зародження, то багато в землі разом зливалось, згущувалося і перегнивало, а потім із цього знову відбувалося зародження і поділ – зароджувалися тварини,

проростали рослини, і тут з одного й того ж перегною виникли люди і проросли боби. А безперечні докази цьому він наводив такі: якщо біб розжувати і жуйку виставити ненадовго на сонячну спеку, а потім підійти ближче, то можна відчутти запах людської крові; якщо ж саме час цвітіння бобів взяти квітку, що вже потемніла, покласти в глиняний посуд, закрити кришкою і закопати в землю на дев'яносто днів, а потім відкопати і відкрити, то замість боба в ньому виявиться дитяча голова або жіноча матка” [8].

Ще одним видом поминального хліба, який символізує безкровну жертву є паска. Згідно християнської ідеї смерті і воскресіння Ісуса Христа є виведення душ померлих із пекла, куди вони усі потрапляли поки Бог не приніс Себе у жертву. Відповідно, після такої божественної дії наступила вічність – спочатку душі існують у тілесній людській субстанції, створеної за образом і подобою Бога: “І сказав Бог: Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою. І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх” /Буття 1:26–27/. А потім, після смерті, вони перебувають у оновленому тілі: “А наше життя – на небесах, звідкіля ми чекаємо і Спасителя, Господа нашого Ісуса Христа, Який перемінить тіло смирення нашого так, що воно буде відповідне славному Тілу Його, силою, якою Він діє і підкоряє Собі все” (Флп. 3:20-21). Тому паска, як ритуальний хліб свята Воскресіння Христового (аналізуємо саме в контексті християнського обряду, як такого, що побутує традиційно і до нині на території України), приноситься як жертва і для споживання живими, так і частування померлих. Зокрема, для тижня після Великодня, який називають “провідним” притаманний своєрідний комплекс народних традицій, який стосується теми вшанування покійних предків: “Провідний тиждень — то за покойниками” (с. Вільгір Гоцанського р-ну Рівненської обл.). Як і в інших слов'янських народів, в українців Світлий тиждень уважався часом перебування душ померлих на цьому світі. Не є винятком тут і етнографічна Волинь, що засвідчує існування серед волинян аж двох поминальних дат протягом цього тижня. Одна із них — це четвер після Великодня, який за загальнопоширеною у волинян традицією називається “Навським Великоднем” [10].

Архаїчність цієї назви засвідчує вже те, що слово “нав” сягає праслов'янського періоду, коли означало “мрець”, “домовина”. У цей день на кладовище зазвичай несуть паску та крашанки, як символ вічного життя. Раніше поліщуки влаштовували поминальні трапези на кладовищі. Яковець Галина Макарівна, 1947 р.н. мешканка с. Карасин (Клесівська громада) розповіла дуже цікаву древню традицію свого села, яку вона ще застала, коли прийшла сюди у невістки. Замість традиційної Поминальної неділі – понеділок, тобто на другий день Великодня, зранку лише старші жінки йшли на кладовище і, обходивши свою “умершу родню” сідали вечеряти там же, між могил. Але ділилися на групки не по родичах, а так, з ким по сусідству були розташовані їхні поля. Найстарша жінка у такій групі замість священника читала молитву “Отче наш” і розламувала хліб, всі жінки брали по шматку і віддавали його одна одній, аби кожна мала таку скибку хліба – з’їла трішки і ще й занесла шматок у свою родину. Сьогодні ж на Провідну Неділю не прийнято споживати їжу на кладовищі, – родина, після відвідання могил рідних, організовує поминальні обіди вдома - усі члени родини, які з’їхалися, споживають коливо, крашанки та паску, згадуючи померлих словами: “Царство Небесне. Хай нас ждуть довго...” [5].

Іншою ритуально-обрядовою стравою є кутя, котру споживають вперше на Святвечір перед Різдом та яка супроводжує усі різдвяно-новорічні празники. Символізує вона, звичайно, перероджені в зерно душі померлих. Сучасна кутя має

різні нововедення, її готують з горіхами, родзинками, печивом, цукерками. Проте, першопочаткове її призначення – це каша. Український етнограф Федір Вовк виводить походження цієї страви ще з неолітичної доби та зазначає, що для каші найчастіше вживаються зерна гречки, проса, ячменю, рідше – пшениці (для ритуальних страв). Отож, саме для поминальної традиції використовувалася пшениця, як символ хліба у початковій його суті. Ритуальні страви цієї вечері, кутя та узвар, мають дуже старовинний характер: одварені в воді зерна пшениці або ячменю з медом та зварені також у воді сушені овочі нагадують ще неолітичну епоху. Приміщення їх на сіні “під богами, на покуті”, цебто на найпочеснішому місці в хаті (чого ніколи ні з якими, навіть ритуальними, стравами не роблять), свідчить про релігійну повагу до них, що підкреслена до того ще й звичаєм посилати дітьми ці потрави своїм старшим родичам, які ще живуть, та залишати на столі разом з ложками на цілу ніч для померших предків” [2, с. 84]. Такий різновид “українського хліба” уособлює світогляд нашого народу, що стосується вшанування померлих українців, прирівнення до вищих сил, які є частиною одного роду, без поділу на живих та мертвих, тому що любов триваліша за небуття, а пам'ять сильніша за смерть... То чи ж не любов породжує пам'ять...

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. В релігійних уявленнях українців хліб є однією із форм метемпсихозу – починаючи від дохристиянських народних вірувань, в контексті яких зерно, яке хоронять у землю, через певний час народжується знову – померлого закопують у землю, щоб він міг вийти з неї подібно до рослини – зерна. Окремі види ритуального хліба мають характер безкровної жертви оскільки душа померлого може переродитися у зооморфну форму. Це все пов'язано із функціонуванням у релігійній свідомості нашарування вірувань землеробського культу, синтезу культу предків та тотемізму, що було притаманне релігійному світогляду слов'ян. З поширенням християнства на території слов'ян ідея перетворення хліба і вина у тіло і кров Ісуса Христа підсилює ідею метемпсихозу у контексті обрядово-ритуального хліба українців – паски, куті, короваю, сити (колива) та інших супутніх елементів культури харчування в контексті традицій, звичаїв, обрядів, ритуалів тощо. Всі вони, окрім підсвідомого інстинкту етнічного культурного самозбереження та бажання зберегти народну пам'ять, мають у своїй суті основну людську ідею – бути вічними. Тому консолідація досліджень щодо розвитку культів, притаманних релігійному світогляду українців та матеріали студій про обрядово-ритуальні форми хліба та його роль в культурно-суспільному житті українців створить передумови для подальшого аналізу традицій українського народу крізь призму релігійного символізму.

Список використаних джерел:

1. Боряк, О 2021, *Як янгол вестиме до Бога...: поховальна обрядовість українсько-білоруського пограниччя*. Монографія, Київ, 124 с.
2. Вовк, Х 2022, *Студії з української етнографії та антропології: нова редакція*, передм. Таран, ОГ; упорядн. Савчук, ОО, Харків: Видавець Олександр Савчук, 464 с.
3. Кралюк, П 2024, *Любомудри прадавньої України. Антична філософія на українських землях*, Київ: Фоліо, 192 с.
4. Лаертський, Д 1979, *Про життя, вчення і вислови знаменитих філософів*, Філософська спадщина, Київ: Думка, 620 с.
5. *Матеріали експедиційних досліджень робочої групи по складанню облікової карти “Традиція наряджання могильних хрестів на Рівненському Поліссі” 2023*, Березнівська громада, № 4 від 28.03.23. Фонди архіву нематеріальної культурної спадщини Рівненської області КЗ “Рівненський обласний центр народної творчості” РОРву нематеріальної культурної спадщини Рівненської області КЗ “Рівненський

обласний центр народної творчості” ROP.

6. Маховська, С 2021, *Регіональна та культурна мозаїка українського весілля*. Доступно: <<https://honchar.org.ua/blog/regionalna-ta-kulturna-mozayika-ukrayinskogo-vesillya-i130>>. [23 Червень 2024].
7. Ориген 2007, Про засади, Київ: *Книжкова майстерня*.
8. Порфірій (n.d.), *Життя Піфагора*. Доступно: <<http://psylib.org.ua/books/diogen/txt12.htm>>. [23 Червень 2024].
9. Предко, О 2016, *Аграрні культури*. Велика українська енциклопедія, у 30 т., відпов ред. проф. Киридон, АМ, Київ: ДНУ “Енциклопедичне видавництво”.
10. Пуківський, Ю 2014, ‘Навський великдень – “свято мерців”: традиційні звичаї та обряди’, *Народознавчі зошити*, № 2 (116). Доступно: <https://shron1.chtyvo.org.ua/Pukivskiy_Yurii/Navskiy_Velykden__Sviato_mertsiv_tradytsiini_zvychai_ta_obriady_za_materialamy_z_istoryko-etnohrafic.pdf>. [23 Червень 2024].
11. Ульяновська, С 1989, ‘Уявлення про духовну сутність людини в контексті поховальної обрядовості’, *Народна творчість та етнографія*, Київ, № 3, с. 34-40.
12. Фессалоникійський, С 1856, *Книга о храме и толкование на Литургию*, 12. [Дмитриевский И.] Историческое, догматическое и таинственное изъяснение на Литургию. 4-е изд. Москва, с. 389.

References:

1. Boriak, O 2021, *Yak yanhol vestyme do Boha...: pokhovalna obriadovist ukrainsko-biloruskoho pohranychchia (When the angel will lead to God...: funeral rites of the Ukrainian-Belarusian border)*. Monohrafiia, Kyiv, 124 s.
2. Vovk, Kh 2022, *Studii z ukrainskoi etnohrafii ta antropologii: nova redaktsiia (Studies on Ukrainian ethnography and anthropology: new edition)*, peredm. Taran, OH; uporiadn. Savchuk, OO, Kharkiv: *Vydavets Oleksandr Savchuk*, 464 s.
3. Kraliuk, P 2024, *Liubomudry pradavnoi Ukrainy. Antychna filosofii na ukrainskykh zemliakh (Lubomudra of ancient Ukraine. Ancient philosophy in Ukrainian lands)*, Kyiv: Folio, 192 s.
4. Laertskiy, D 1979, ‘*Pro zhyttia, vchennia i vyslovy znamenytykh filosofiv (About the life, teachings and sayings of famous philosophers)*’, *Filosofska spadshchyna*, Kyiv: *Dumka*, 620 s.
5. *Materialy ekspedytsiinykh doslidzhen robochoi hrupy po skladanni oblikovoi karty “Tradyciia nariadzhannia mohylnykh khrestiv na Rivnenskomu Polissi” (Materials of the expeditionary research of the working group on the compilation of the map “Tradition of decorating grave crosses in Rivne Polissya”)* 2023, Bereznivska hromada, № 4 vid 28.03.23. Fondy arkhivu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny Rivnenskoï oblasti KZ “Rivnenskyi oblasnyi tsentr narodnoi tvorchosti” RORvu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny Rivnenskoï oblasti KZ “Rivnenskyi oblasnyi tsentr narodnoi tvorchosti” ROR.
6. Makhovska, S 2021, *Rehionalna ta kulturna mozaika ukrainskoho vesillia (Regional and cultural mosaic of the Ukrainian wedding)*. Dostupno: <<https://honchar.org.ua/blog/regionalna-ta-kulturna-mozayika-ukrayinskogo-vesillya-i130>>. [23 Cherven 2024].
7. Oryhen 2007, *Pro zasady (About the bases)*, Kyiv: *Knyzhkova maisternia*.
8. Porfyrii (n.d.), *Zhyttia Pifahora (Life of Pythagoras)*. Dostupno: <<http://psylib.org.ua/books/diogen/txt12.htm>>. [23 Cherven 2024].
9. Predko, O 2016, *Ahrarni kulty (Agrarian cults)*. Velyka ukrainska entsyklopediia, u 30 t., vidpov red. prof. Kyrydon, AM, Kyiv: ДНУ “Енциклопедичне видавництво”.
10. Pukivskiy, Yu 2014, ‘Navskiy velykden – “sviatio mertsiv”: tradyciini zvychai ta obriady (Nava Easter - the “holiday of the dead”: traditional customs and rites)’, *Narodoznauvchi zoshyty*, № 2 (116). Dostupno: <https://shron1.chtyvo.org.ua/Pukivskiy_Yurii/Navskiy_Velykden__Sviato_mertsiv_tradytsiini_zvychai_ta_obriady_za_materialamy_z_istoryko-etnohrafic.pdf>. [23 Cherven 2024].
11. Ulianovska, S 1989, ‘Uiavlennia pro dukhovnu sutnist liudyny v konteksti pokhovalnoi obriadovosti (Perceptions of the spiritual essence of a person in the context of funeral rites)’, *Narodna tvorchist ta etnohrafii*, Kyiv, № 3, s. 34-40.

12. Fessalonykyiskyi, S 1856, *Книга о храме и толкованье на Литурхию, 12* (Book about the temple and interpretation of the Liturgy, 12), [Dmytryevskiy Y.] Ystorycheskoe, dohmatycheskoe y tainstvennoe uzyasnenye na Lyturhyiu. 4-e yzd. Moskva, c. 389.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-12

УДК 32:272:340.13

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ

RELIGIOUS FACTORS AND NATIONAL SECURITY IN UKRAINE: LEGAL SAFEGUARDS AND MECHANISMS

М. М. Янауер
Я. Б. Корицький

Актуальність теми дослідження. В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, релігійний фактор набув особливої важливості та став одним із значних ризикогенних елементів, що впливає на внутрішньополітичну ситуацію в країні. Наявність релігійних організацій, які можуть бути підозрювані у зв'язках з державою-агресором, викликає додаткові занепокоєння щодо національної безпеки.

Постановка проблеми. Нагальна потреба запобігання можливому використанню релігії як інструменту для підриву національної безпеки, зокрема шляхом впливу на соціально-політичну ситуацію в умовах воєнного конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельну основу дослідження становить Закон України "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій".

Постановка завдання. Спираючись на законодавчу базу в контексті правових механізмів захисту національної безпеки, розглянуто релігійний фактор впливу та запобігання ідеології "руського міра", певних маніпуляцій, пропаганди тощо.

Виклад основного матеріалу. У статті аналізується значення релігійного фактора в контексті національної безпеки України під час військової агресії з боку Російської Федерації. Основна увага приділяється новоприйнятому Закону

Urgency of the research. Under the conditions of the full-scale invasion by the Russian Federation into Ukrainian territory, the religious factor has gained particular significance and has become one of the key risk-generating elements affecting the country's domestic political situation. The presence of religious organizations suspected of having ties with the aggressor state raises additional concerns regarding national security.

Target setting. There is an urgent need to prevent the possible use of religion as an instrument to undermine national security, in particular through its influence on the socio-political situation in the context of military conflict.

Analysis of recent research and publications. The source base of this study is formed by the Law of Ukraine "On the Protection of the Constitutional Order in the Sphere of Religious Organizations' Activities."

The research objective. Drawing on the legislative framework in the context of legal mechanisms for protecting national security, this study examines the religious factor of influence, as well as the prevention of the "Russian World" ideology, certain manipulations, and propaganda.

The statement of basic material. The article analyzes the significance of the religious factor in the context of Ukraine's national security during the military aggression by the Russian Federation. Main attention is given to the newly adopted Law